

ПОТОЦЬКІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У розвідці проаналізовано стан сучасної української історіографії щодо представників роду Потоцьких у правобережних губерніях. Показано, що науковці приділили увагу генеалогії, економічній та меценатській діяльності представників цього роду, визначили їхнє місце у політичному сегменті Російської імперії. Вони наголошують на тому, що Потоцькі протягом поколінь були підприємцями, які створювали потужні підприємства, хоча на межі XIX–XX ст. переживали кризу.

Ключові слова: Потоцькі, польські землевласники, Правобережна Україна, історіографія.

Abstract. The investigation analyzes the state of contemporary Ukrainian historiography with respect to the members of the Pototskyi family in the right-bank provinces. The study revealed that scientists looked into the genealogy, economic and patronage activities of the family members, and identified their place in the political segment of the Russian Empire. They emphasize the fact that several generations of the Pototskyis were involved in entrepreneurial activity, founding prosperous companies, despite the crisis they were hit by at the turn of the XIX–XX centuries.

Keywords: the Pototskyis, Polish landowners, Right-Bank Ukraine, historiography.

Польські землевласники, незважаючи на малочисельність, були потужною соціальною верствою у Правобережній Україні через великі землеволодіння. Внаслідок активної господарської діяльності, використання новітніх технологій і перетворення своїх маєтків на великі сільськогосподарські підприємства, польські землевласники відігравали важливу роль у соціально-економічному розвитку Правобережної України. Серед найвпливовіших були графи Потоцькі, яким належали Уманщина, Тульчинський, Могилевський, Дашівські, Ямпільський, Краснянський, Махновський, Любарський, Гусятинський ключі, Ольховецьке та інші староства в Брацлавському та Подільському воєводствах. На початку XIX ст. Станіслав-Фелікс Потоцький на Уманщині володів 159 містечками і селами [6, 16].

Історіографічний вимір історії роду Потоцьких вже потрапив у поле зору науковців. Зокрема Т. Чубіна виділила п'ять груп досліджень: узагальнюючі праці українських, російських і зарубіжних дослідників; студії, в яких простежуються окремі представники Потоцьких; праці, присвячені суспільно-політичним і соціально-економічним аспектам; дослідження власне Тульчинської лінії Потоцьких; генеалогічно-бібліографічні видання [11]. Дослідник І. Кривошея вивчав джерела до історії та генеалогії шляхти Правобережної України Уманського повіту [4]. З огляду на великий інтерес науковців до роду Потоцьких наразі є потреба систематизувати наявну наукову інформацію та визначити перспективні напрями дослідження цих землевласників, що і є метою нашої розвідки.

Вивченням історії походження польських землевласників, зокрема Потоцьких, займається О. Лобко. На основі широкого кола джерел авторка

дослідила комплекс маєтків і землеволодіння цієї родини. Їй вдалося визначити обставини переходу маєтків від одного власника до іншого, простежити їхній вплив на соціально-економічну сферу Правобережної України, зокрема внесок у становлення промисловості. У працях О. Лобко детально досліджено еволюцію маєткового комплексу графів Потоцьких (герб Пилява) у Правобережній Україні 1830–1917 рр. [6, 21]. Після повстання 1830–1831 рр. Потоцьких врятувало від конфіскації правобережних землеволодінь довічне володіння цими землями. У власності Потоцьких перебував один із найбільших маєтків Правобережної України – Теплицько-Бубновецько-Ситковецький маєток. Саме у Ситківцях (1836 р.) був побудований один із перших цукрових заводів. Загалом станом на кінець XIX ст. Потоцькі у власності мали Соболівський і Ситковецький цукрові заводи, два винокурінні заводи, млини, цегельний завод. Тобто на правобережних землях станом на XIX ст. сформувалися потужні промислові комплекси. О. Лобко зауважила, що, незважаючи на численні конфіскації та продажі земель, Потоцькі залишалися найбільшими землевласниками Уманщини на середину XIX ст. [6, 23].

Дослідниця Н. Темірова позиціонує Потоцьких як латифундистів, яким вдалося зберігати доволі міцні позиції у правобережних губерніях до початку XX ст. У монографії та статейних публікаціях вона показала, що, орієнтуючись на ринок, на їхніх землях було організовано високотоварне сільське господарство з розвиненою переробною промисловістю [9, 66].

Господарську діяльність Потоцьких у Волинській губернії дослідив В. Павлюк. Автор зауважив, що соціально-економічний розвиток краю залежав від активної господарської діяльності польських землевласників, які перетворювали свої маєтки на капіталістичні підприємства. Польські землевласники посідали провідне місце у цукровому, винокурінному, борошномельному та суконному виробництві. Цукрові заводи створювалися на базі великих латифундій, зокрема Потоцьким належало 7 заводів [7, 103].

О. Петренко проаналізував особливості ренти у панських маєтках, зокрема Потоцьких. Він охарактеризував фільварок як форму організації панського господарства у маєтку. Досліджено особливості соціально-економічних відносин у маєтках польських землевласників Східного Поділля наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [8, 17].

Т. Клименко привернула увагу до ролі Потоцьких у розвитку Умані. Вона подала цікаві відомості про Потоцьких, зокрема про Станіслава Потоцького, Францішека Салезія Потоцького, Станіслава Щесного (Фелікс), Софію Потоцьку [2, 236]. Потоцьким належало велике землеволодіння в Липовецькому повіті – «Уманщина» площею 640,5 тис. дес. сільськогосподарської землі та 126,8 тис. дес. лісу [1, 98]. Ф. Потоцький свої великі маєтки, зокрема і м. Умань, віддавав в оренду, отримуючи взамін великі прибутки. С. Потоцький займався вдосконаленням сільського господарства. Вирощував пшеницю, жито, овес. Селян було переведено на грошові податки [2, 237]. Все це сприяло розвитку господарства.

Водночас дослідники привернули увагу до проблем, що наростали довкола маєтностей Потоцьких у XIX ст. О. Лобко виокремила основні причини розпорошення польських маєтностей та земель: поділ між кількома спадкоємцями; продаж чи застава маєтків; дарування земель. До цих міркувань І. Кривошея додав про нездатність пристосуватися до нових капіталістичних умов господарювання; поступове збільшення кількості російських землевласників через шлюби з польськими магнатами, зокрема з Потоцькими; обмежувальна політика російського керівництв щодо зменшення польського землеволодіння [3, 157].

Науковці долучилися до просопографічного вивчення Потоцьких, які були не лише великими землевласниками, заможними підприємцями, а й обіймали високі посади у Російській імперії. І. Кривошея проаналізував життєвий шлях трьох представників Тульчинської лінії, нащадків Станіслава та Софії Потоцької, а саме Александра, Болеслава та Мечислава. Автор зазначив, що всі три брати служили російському царизму, але лише Александр був польським патріотом – прихильником відновлення незалежності польської держави. Т. Чубіна дослідила генеалогію роду та меценатську діяльність магнатів. Дослідниця зауважила, що маєтки були великими історико-культурними осередками європейського значення [10, 399]. Авторка охарактеризувала представниць роду Потоцьких – Жозефіни Потоцької, Софії Потоцької, Ольги Нарішкіної та ін. [11, 228]. Вона зауважила, що жінки в особі Потоцьких, виконували роль не тільки матері, сестри чи дочки, але і мали особливе значення у суспільстві в образі землевласниці, організаторки виробництва, меценатки тощо.

Отже, ознайомлення зі здобутками сучасних українських істориків щодо вивчення Потоцьких у правобережних землях показало доволі високу зацікавленість у проблемі. Науковці приділили увагу генеалогії, економічній та меценатській діяльності представників цього роду, визначили їхнє місце у політичному сегменті Російської імперії. Вони наголошують на тому, що Потоцькі протягом поколінь були підприємцями, які створювали потужні підприємства, хоча на межі XIX–XX ст. переживали кризу, зумовлену як соціально-економічними процесами, так і політичними рішеннями імперської влади. У подальшому науковцям доречно зануритися у вивчення інших родів польського походження в українських землях загалом, співставити їхнє становище у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.

Джерела та література

1. Клименко Т. А. Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. *Проблеми історії України XIX–XX ст.* Вип. XIV. С. 97–156.
2. Клименко Т. А. Умань за часів Потоцьких: документальна замальовка. *Архіви України.* № 4(257). Київ, 2005. С. 237–241.
3. Кривошея І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 254 с.
4. Кривошея І. Три несхожих пагони одного родового дерева: непроста доля Александра, Мечислава і Болеслава Потоцьких герба «Пилява» (Тульчинська лінія).

- Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2007 р. Вип. XIV. С. 301–308.
5. Кривошея І. Джерела до історії та генеалогії шляхти Правобережної України: список родів, внесених до родовідної книги Київської губернії по Уманському повіту кінця XVIII – першої третини XIX ст. *Генеалогічні записки*. Львів, 2012. Вип. 10. С. 36–44.
 6. Лобко О. Еволюція маєткового комплексу графів Потоцьких (герб Пилява) у Правобережній Україні 1830–1917 рр. *Дух і література*. Польські студії. № 20. Київ, С. 13–46.
 7. Павлюк В. Магнатурія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. № 1. Київ, 2001. С. 102–108.
 8. Петренко О. С. Панський маєток на Східному Поділлі наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.: соціально-економічні та етноконфесійні відносини: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2005. 19 с.
 9. Темірова Н. Р. Промислове підприємництво у поміщицьких господарствах українських губерніях на зламі XIX–XX ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2014. № 1–2. С. 64–72.
 10. Чубіна Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія). Черкаси: Черкаський ЦНТЕУ, 2008. 512 с.
 11. Чубіна Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2008. 407 с.

Лук'яненко Володимир

ДОБРОЧИННО-МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ПОТОЦЬКОГО

Анотація. Мета дослідження – розглянути добродійно-меценатську діяльність Миколи Потоцького. Магнат Микола Потоцький був суперечливою постаттю, однак його добродійна довготривала й широкомасштабна діяльність на користь української культури визначає його місце в когорті видатних українських меценатів.

Ключові слова: меценатська діяльність, мистецтво, скульптура, культура, фінансова підтримка.

Abstract. The purpose of this study examines philanthropy activity of Mykola Pototskyi. Magnate Mykola Pototskyi was a controversial figure, but his long-term and large-scale charitable activity in favor of Ukrainian culture determines his place in a cohort of prominent Ukrainian philanthropists. Among the motivating factors that led to the selection of patronage objects moral, religious, aesthetic and patriotic ones dominated.

Keywords: philanthropy activity, art, sculpture, culture, financial support.

У сучасному світі політичні, економічні, наукові та культурні відносини між Україною і Польщею певною мірою можуть бути прикладом добросусідства і партнерства в Європі й у світовій спільноті. У цих відносинах відіграє українська і польська історична пам'ять та свідомість, які сприяють усебічному переосмисленню подій та явищ минулого та сьогодення в міжнародних стосунках.

Нині спостерігається особливе підвищення інтересу українців та поляків до спільної україно-польської історії та культури не лише в